

ТИББИЙ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЛАБАЛАРНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИ ТАҲЛИЛИ

Хайитова Ш.Д

СамДТУ в.б.доценти

Нормуродов С

СамДТУ 5-курс талабаси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада тиббий олий таълим муассасаларида бўлажак тиббиёт ходимларни технологик жараёнларнинг моделини қуриши, касбий фаолиятга тайёрлашнинг назарий асосларини аниқлаштириши ва такомиллаштириши ёритилган.

***Калит сўзлар:** моделлаштириши, педагогик технология, касбий фаолият, касбий компетенция.*

Кириш. Жаҳонда таълим сифати ва самарадорлигини ошириш, бўлажак мутахассисларнинг таълимнинг замонавий парадигмалари ва ёндашувлари асосида таълим олишларини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Педагогик лойиҳалаштириш ва моделлаштириш технологияларини такомиллаштиришга оид тадқиқотлар дунёнинг етакчи университетларида Association for Educational Communications and Technology – АЕСТ (АҚШ), Belfield pedagogical university (Германия), National Advice on pedagogical technology (Англия) олиб борилаётганлигига қарамай таълим жараёнида математик, умумкасбий ва ихтисослик фанларни интеграциясини таъминлаш орқали касбий фаолиятга тайёрлаш методикасини такомиллаштириш масалалари долзарблигича қолмоқда.

Адабиётлар таҳлили. Талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастлабки босқичларида таълим жараёнининг педагогик шарт-шароитлари, методикаси ва дидактик имкониятларини аниқлаш М.Ю.Бокарев томонидан ўрганилган.

Меҳнат бозорида рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш вазифаларини муваффақиятли ҳал этиш фақат Давлат таълим стандартида (ДТС) белгиланган ўқитиш даражасига қўйиладиган малака талаблари асосидагина амалга оширилмайдди. Билиш ва билиш усуллари органик бир бутунликка бирлаштирилиши керак. Буларнинг барчаси тиббий ходимлар тайёрлаш мазмуни ва даражасига қўйиладиган талабларни, тиббий таълимнинг миллий таълимотида акс этган когнитив, касбий, коммуникатив ва аксиологик фаолият усуллари ўз ичига олувчи методологик маданиятни шакллантириш масалаларини ўз ичига олиш заруриятини келтириб чиқаради. Тиббий таълимнинг ўзига хос хусусияти юқори даражадаги методологик маданият, билиш ва фаолият усуллари мукамал эгаллаганлик даражаси билан изоҳланади.

Е.В.Бондаревская тадқиқотларида олий таълимнинг мақсади касбий фаолиятга тайёрлаш эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтган. Касбий компетенция бир вақтнинг ўзида унинг асосий таркибий қисми сифатида фаолият кўрсатиб, юксак маданиятли мутахассисларни шакллантиришга хизмат қилади.

Педагог олим Н.А.Муслимов бўлажак касб таълими ўқитувчисида педагогик сифатларни шакллантиришнинг илмий-методик асосларини тадқиқ этиб, мутахассисларнинг янги авлодини шакллантириш, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, мустақил дунёқарашга эга, ижодий фикрловчи, умуминсоний ва миллий кадриятларга садоқатли баркамол шахсни тарбиялаб вояга етказиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган.

Назария ва таҳлил.

Талабаларнинг касбий кўникмаларининг педагогик-психологик жиҳатларнинг ўзаро нисбатини аниқламасдан туриб касбий фаолиятга

тайёргарлигини ривожлантириш мумкин эмас.

“Атрофдаги оламни билиш - унинг моделларини яратишдан иборат. Улар ушбу олам объектлари билан бизнинг ўзаро таъсиримиз оқибатларини кўриш имконини беради. Моделларни яратиш (синтези) инсон тафаккурининг ташкилий тузилишини такомиллаштириш жараёни ҳисобланади. Мазкур психологик ташкилий тузилиш мақсадга йўналган ҳаракатлар кўринишида моддийликка айланади, уларни инсон ўзида мавжуд моделлар асосида амалга оширади”.

Инсоннинг билиш имкониятлари замонавий фанда белгилар тизими сифатида қараладиган фанларни (математика, физика, кимё ва ҳ.к.) ўзлаштириб бориши жараёнида ортиб боради.

Белгилар имкониятлари, биринчидан, улар оламдаги реал ҳодисалар ўрнини алмаштириши, иккинчидан, касбий фаолиятда восита сифатида намоён бўлишида ифодаланади.

“У ёки бу нарсани ўрганиш ёхуд касбий фаолиятнинг бошқа масалаларини ҳал қилишда белгили ифодалардан онгли равишда фойдаланиш шундагина мумкинки, уларнинг образли тасавури талабалар хотирасида, мазкур нарсанинг илмий мазмунига тўла мувофиқ бўлган ҳолда, етарли даражада мустаҳкамланган бўлгандагина мумкин”. Шундай қилиб, белгили ифодани билиш – унинг образини тасаввур қилиш ҳамда унда муайян илмий маънони ва муайян функционал аҳамиятни кўриш деганидир.

Белги, “стимул берувчи воситадир” психологик қурол бўлиб, моддий қуролдан фарқли ўлароқ хулқ-атвор тузилишининг ўзига ёки психологик жараённинг ўзига қаратилган ҳолатда уни қуриш воситасига айланади. “Белги психологик операция объектида ҳеч нарсани ўзгартирмайди, у инсоннинг ўзлаштиришга қаратилган ички фаолият воситасидир: белги ичкарига йўналтирилган. У ёки бу қуролдан фойдаланиш бутун касбий фаолияти тузилмасини белгилаб бергани сингари, қўлланилаётган белгининг характери бутун қолган жараённинг конструкцияланиши билан боғлиқ бўлган асосий

жиҳатдир”.

Замонавий семиотикада белги деганда “билиш ва умумлаштириш жараёнида бошқа нарсанинг (ҳодиса, ҳаракат) тақдим этувчи (ўрнини босувчи) сифатида намоён бўладиган ва у ҳақида ахборот олиш, сақлаш, ўзгартириш ва узатиш учун фойдаланиладиган моддий, ҳиссий идрок қилинадиган ҳодиса” тушунилади.

Белгили модел “бирор билиш объектининг тақдим этувчи ёки унинг ўрнини босувчи ва у ҳақида қўшимча маълумот олиш имконини берувчи белгилар (тенгламалар, структуравий формулалар, график, жадвал, схема ва ҳоказолар) мажмуи”дир. Бошланғич маълумотлар таҳлили ва модел қурилиши жараёнини моделлаштириш деб номланади. Демак, белгили моделлаштиришни ўрганиш фанни бизни қизиқтирган ва биз учун муҳим бўлган унинг жиҳатларини белгили шаклда ифодалаш ёки тақдим этишдир.

Моделлаштиришни фанда тимсол-белгили идеаллаштиришнинг алоҳида тури сифатида ажратиб кўрсатилади. Хусусан, белгили моделлар махсус талқинни талаб қилиб, усиз улар модел функциясини йўқотади.

“Модел” деганда биз албатта “моделлаштирилаётган нарсани” ҳам кўзда тутамиз, у ташқи таъсир бўлиб, “унинг хусусиятлари ҳақида маълумот мазкур тизимнинг кириш қисмидир. Моделнинг моделлаштирилаётган нарсага муносабати... тизимлар кенг доирасига, шу жумладан жонли тизимлар ва, ниҳоят, инсонга бориб тарқалади ва инсон даражасида хулқ-атвори бошқариш дастур ва моделлари ёрдамида амалга оширилади”. А.Н.Леонтьев моделни бирон тизимнинг тартибга солинган элементлар кўплиги деб таърифлайди, унинг элементлари бошқа тизимнинг тартибга солинган элементлар кўплигидаги элементларга формал (гомоморфизм, изоморфизм) муносабатда бўлади.

Таълимдаги моделлаштиришнинг илмий билишдаги моделлаштиришдан фарқи қуйидагича:

1) ўқув вазиятнинг ўзи модел ҳисобланади, чунки топшириқлар кўп ҳолларда воқеликдаги масалалар моделидир. Идеалда ўқув масалалар таълим

олувчиларни воқелик билан тўқнашганда кутадиған реал вазиятларни моделлаштириши керак. Ўқув вазият масалаларда реал вазиятларни қайта тиклаши керак бўлганлиги учун у модел ҳисобланади;

2) ўқитишда аксарият тушунчалар модел тавсифига эга. Масалан, “куб”, “квадрат” геометрик тушунчаларининг реалликда (воқеликда) аналоглари йўқ, улар – “идеаллаштирилган объектлардир”.

Таълимда моделлаштиришдан тадқиқот воситаси сифатида фойдаланиш ўқув моделларини илмий моделларга яқинлаштиради.

“Моделлаштириш мураккаб фаолияти таркибига, қуйидаги таркибий қисмлар киради: дастлабки таҳлил, уни тавсифлайдиган реаллик (воқелик) ёки матнни белги-тимсол тилига ўгириш, модел билан ишлаш, моделдан олинган натижаларни реаллик билан ўзаро қиёслаш”. Ҳар бир компонент учун операция таркиб ажратилган ўзлаштириш предмети бўлиб хизмат қиладиган махсус воситалар топилган бўлиши керак:

1. Дастлабки таҳлил тегишли фан соҳаси махсус билимларига эга бўлишни кўзда тутди.

2. Ўгириш алифбо ва қоидаларни билишни талаб қиладди.

3. Модел билан ишлаш таҳлил, модел ташқи кўринишни ўзгартириш ва қайта ташкил қилишни тақозо қиладди.

4. Ўзаро қиёслаш натижаларнинг адекватлигини баҳолаш ва моделни баҳолаш учун реалликка қайтишни кўзда тутди.

“Моддийлашган шакл ҳолида ҳаракат объекти бўлиб ҳодисанинг ўзи эмас, балки унинг ўрнини алмаштирувчи - модел хизмат қиладди” [Ошибка! Источник ссылки не найден., 26-б]. Бунда модел реал нарсани фақатгина “унинг у ёки бу ўзлаштириш объекти бўлган томонларига эга бўлганда ўрнини босмасдан ҳаракат объекти ҳиссий кўрғазмали шаклда тақдим қилиниши керак”.

Моделлар ва улар билан боғлиқ моделга асосланган тасаввурлар мураккаб билиш фаолиятининг маҳсули бўлиб, унга, аввало, дастлабки ҳиссий материалга фикрий ишлов бериш, уни тасодифий жиҳатлардан тозалаш ва шу қабилар киради. Моделлар мазкур фаолиятнинг маҳсули сифатида ҳамда ушбу фаолиятни амалга ошириш воситаси сифатида номоён бўлади.

Тиббиёт ихтисосликларини битирувчилари иккиланган касбий йўналишга эга бўлиши шарт – мутахассислиги бўйича тиббиёт тармоғининг муайян йўналишига тегишли (техник жараёнларни автоматлаштирувчи, робототехника, дастурловчи оператор ва шу кабилар) ҳамда мазкур ихтисослик бўйича таълим жараёнини ташкил қилувчи педагог. Бунга мос равишда мазкур мутахассислар касбий тафаккур фаолиятининг предмети ва касбий фаолиятнинг ўзига икки йўналиш бўйича ихтисослашган бўлиши керак. Битирувчилар тафаккури ҳозирги давр “тафаккур тарзига оид” характеристикалар даражасида шаклланган бўлиши кераклиги учун, тизимли ва фаолиятли ёндашув таълимнинг ҳам назариясида, ҳам амалиётида ўз аксини топган бўлиши керак. Улар асосида таълим мақсадлари, мазмуни, усуллари ва унинг натижаларини баҳолашга янги ёндашувларга асосланган дидактик тизим қурилиши лозим.

Ақлий ҳаракатлар ва тушунчалар босқичма-босқич шаклланиш назарияси таълим жараёни – ақлий ҳаракатлар тизимини ўзлаштириш жараёни деган ҳолатдан келиб чиқади. Унинг асосий ҳолати психологик фаолият - ташқи моддий ҳаракатларнинг соҳасига – яъни идрок, тасаввур ва тушунчалар соҳасига кўчирилиши натижаси эканлигидан иборат. Бундай кўчириш жараёни бир қатор босқичлардан иборат, уларнинг ҳар бирида ҳаракатларнинг янги ақс этирилиши, қайта ифодаланиши ва унинг тизимли қайта ташкил бўлиши содир бўлади.

Хулома қилиб айтиш муминки, мавжуд адабиётлар, илмий-тадқиқот ишларини ўрганиб таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, таълим сифати ва самарадорлигини ошириш бўйича салмоқли ишлар амалга оширилган, лекин тиббий таълим йўналиши талабаларини касбий фаолиятга тайёргарлигини ривожлантириш масалаларини дастурий воситалар ёрдамида ечиш етарлича ўрганилмаган. Баъзи касбий масалаларни ечиш учун педагогик дастурий маҳсулотларни яратиш ва татбиқ этиш имконияти мавжуд бўлсада, бу турдаги дастурларни ишлаб чиқиш методикаси ҳамда ўқув жараёнида фойдаланишдаги камчиликларни бартараф этишга оид тавсиялар ишлаб чиқилмаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.02.2017 й. ПФ-4947-сон "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони.
2. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении: Логико-психологические проблемы построения учебных предметов. - М.: Педагогическое общество России, 2000. - 480 с.
3. Евстигнеев В.В., Торбунов С.С. Об интеграции фундаментального и специального знания в подготовке инженерных кадров // Alma mater (Вестник высшей школы). - 2005. - №8. - С. 12- 14.
4. Запрудский Н.И. Научно-педагогическое обеспечение повышения квалификации учителей естественно-математических предметов: дис. в форме науч. доклада .. д-ра пед. наук / Н.И. Запрудский. - Минск, 1993. -36с.
5. Ибрагимов Г.И. Принципы управления качественного образования и их реализация в системе СПО // Среднее профессиональное образование. - 2006.- №2.-С. 2-5.
6. Ибрагимов Г.И. Современные подходы к оцениванию общекультурных и профессиональных компетенций: междисциплинарный аспект /Г.И. Ибрагимов, Е.М. Ибрагимова// Инженерное образование. - 2016.- №20.- С. 133-138.